

La Drassana Reial de Barcelona. Evolució d'una edificació cabdal del litoral barceloní

Esteve Nadal Roma*

Les diverses intervencions arqueològiques vinculades a les darreres actuacions en la consolidació de l'edifici de la Drassana Reial de Barcelona han aportat abundant informació respecte a l'ocupació històrica de la zona i l'evolució física i funcional de l'edifici que cal sumar a l'excel·lent fons documental existent.¹ Les nombroses estructures localitzades es situen en un ventall cronològic que transcorre des de l'època alt-imperial fins a la contemporània.² En aquesta comunicació ens centrarem, però, en l'època de construcció de l'edifici, a finals del segle XIII, i la seva posterior evolució fins ben entrat el XVII, atès l'impacte que tenen les troballes arqueològiques en diversos aspectes prou significatius d'aquest tram històric. En aquest sentit, les restes localitzades refermen la importància històrica de l'entitat marítima de la confederació catalano-aragonesa, i dins d'aquest context, del paper de Barcelona i la seva Drassana Reial. A la vegada, també documenten el manteniment d'aquesta entitat durant el segle XVI i una bona part del segle XVII.

La gestació de la Drassana Reial

En època medieval, aquest espai de la ciutat fou escollit per dur a terme la construcció de la Drassana Reial amb l'objectiu de substituir les Drassanes Velles o de la Ciutat,³ que s'havien convertit en una font de conflictes entre la monarquia i els poders fàctics de Barcelona. L'inici de la construcció d'aquesta nova edificació cal situar-la a finals del segle XIII, en temps de Pere II el Gran (1276-1285). Durant gairebé un segle la ciutat comptà amb dues drassanes, una de titularitat reial i l'altra sota control del Consell de Cent.⁴

* Arqueòleg. Actium Patrimoni Cultural.

1. Intervenció 013/10, dirigida per l'arqueòleg Alessandro Ravotto. Intervenció 057/11, dirigida per l'arqueòleg Iñaki Moreno Expósito. Intervenció 075/10, dirigida pels arqueòlegs Esteve Nadal i Adriana Vilardell.
2. Així, s'han pogut establir un total de cinc períodes d'ocupació clarament diferenciats, associables amb els diversos usos que ha tingut l'edifici que actualment ocupa el Museu Marítim de Barcelona: necròpolis (època romana), drassana (èpoques medieval i moderna), parc i mestrança d'artilleria (època moderna) i caserna militar (època contemporània).
3. Magda BERNAUS I VIDAL, «Els espais arquitectònics de la indústria i el comerç», dins Albert CUBELES i Ramon GRAU (coord.), *El procés urbà i la identitat gòtica de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 8), 2003, pàg. 99-124.
4. Vegeu l'aportació d'Albert Cubeles en aquest mateix volum.

Les restes integrades en l'actual edifici i les estructures localitzades en les diverses intervencions arqueològiques suggereixen que a finals del segle XIII es bastí un gran pati descobert, de planta rectangular, obert frontalment per la banda de mar, i que a dins i adossats als murs perimetrals es situaren porxos amb pilars i arcades, que funcionarien com a magatzems i obradors, mentre que els angles del conjunt estaven protegits per torres de planta rectangular emmerletades.⁵ La superposició de la planimetria històrica conservada amb la de l'edificació actual i les de les restes localitzades ha permès determinar diversos aspectes de rellevància per a comprendre'n l'evolució (Figura 1).

Així, es pot observar que els límits de ponent i de llevant de l'edificació original coincideixen amb els límits de l'edifici actual, mentre que la localització del perímetre del costat de muntanya posa de manifest que aquest s'adossaria, d'una banda, a la torre visible avui dia des de l'avinguda del Paral·lel (situada entre el portal de Santa Madrona i el mar), i de l'altra, a la torre que hi ha a l'angle de l'edifici de l'antiga botiga de la Generalitat (o edifici de Pere IV). Aquesta diferència entre el límit de muntanya de l'edificació actual respecte a l'original ja havia estat afirmada amb anterioritat,⁶ tot i que sobre una premissa errònia, que partia de la creença que l'edifici actual corresponia a l'edifici medieval.

L'observació detinguda del gravat inclòs al recull *Civitates Orbis Terrarum* (publicat el 1572, a partir d'un dibuix anterior al 1551) i dels dibuixos fets per Wyngaerde (1563), que inclouen la representació de l'edifici de la Drassana Reial, posen de manifest que el conjunt hauria tingut unes dimensions anàlogues al recinte actual, però en una ubicació diferent, notablement desplaçada cap a mar. Aquestes imatges corresponen encara al conjunt començat a bastir a partir de 1378, previ a les reformes engegades a finals del segle XVI. Les diferències es constaten quan es comprova, per exemple, que el cos d'edifici de la botiga de la Generalitat hi apareix completament exempt o que les naus acaben on finalitzava el recinte antic.

Alhora, cal destacar l'existència de dues planimetries més, conservades a l'Archivo General de Simancas, que inclouen amidaments i aporten una informació molt rellevant per precisar aquesta ubicació diferent. Es tracta dels projectes del Mandratxe o port entre la Drassana i Montjuïc, i de reforma del baluard de la Drassana degut a Giovan Battista Calvi (c. 1551).⁷ Aquests projectes permeten dimensionar el baluard i ubicar-lo amb prou precisió respecte a la muralla i a l'edifici de la Drassana.

El sondeig arqueològic fet a l'exterior de l'edifici (a la zona de la façana de l'avinguda de Josep Carner, per la banda de llevant), ha permès localitzar el mur perimetral de la Drassana i constatar que aquest havia estat seccionat per la

5. En aquest punt, cal precisar que la part excavada correspon a la part descoberta del conjunt. Les obres de la Drassana Reial es van emprendre cap al setembre de 1285, i Pere el Gran va morir a mitjan novembre d'aquell mateix any. Les dades arqueològiques posen de manifest una diferència cronològica entre les botigues originals del recinte i la construcció dels basaments de la primera coberta. Això permet desestimar la construcció d'una coberta en temps d'aquest rei, encara que estigués projectada.
6. Robert TERRADAS MUNTANOLA, *Les Drassanes de Barcelona. La geometria, la traça i l'estructura com a garants de la identitat de l'edifici*, Barcelona, Tesis Doctorals en Xarxa, 2008 (<http://www.tdx.cat/TDX-0129108-133022>).
7. Pel que fa al projecte de baluard de Calvi, vegeu Damià MARTÍNEZ LATORRE, «La fortificación de Barcelona a mediados del siglo XVI. El baluarte de las Atarazanas y la Puerta de Mar de Giovan Battista Calvi», *Drassana* (Barcelona), 12 (2004), pàg. 83-92.

construcció d'un tram de la muralla de mar, construït al segle XVII i enderrocada entre 1868 i 1872. Aquest mur presenta unes característiques materials i constructives que concorden amb les del mur de tancament de llevant corresponent al moment fundacional de l'edifici.

Combinant les evidències arqueològiques amb les dades documentals aportades pel projecte del Mandratxe i el projecte de Calvi és possible establir un model hipotètic prou precís que ha permès constatar que aquest baluard era molt més gran que el que va sobreviure fins al segle XIX. A partir d'aquí, es percep amb claredat que el conjunt medieval era realment un edifici diferent, que hauria estat desplaçat respecte de l'actual en direcció al mar ben bé en la meitat de la seva superfície construïda i que hauria ocupat tot l'espai de l'actual passeig de Josep Carner fins a la façana de l'edifici de la Duana que hi ha al davant. Tot plegat corrobora allò que es veu al gravat de *Civitates Orbis Terrarum* i als dibuixos de Wyngaerde.

El marc cronològic del moment fundacional de la Drassana Reial és clar i força concret: en algun moment dels darrers tres anys del regnat de Pere II el Gran, entre 1282 i 1285. El monarca engegà la construcció d'aquesta instal·lació en el context històric de la conquesta de Sicília i la posterior confrontació amb França, un període de dificultats financeres; la qual cosa permet comprendre la simplicitat de l'edificació original i la minsa inversió que hi féu la Monarquia durant el primer terç del segle XIV. Les primeres notícies documentals que es poden relacionar amb l'obra daten de 1285 i continuen durant el breu regnat d'Alfons el Liberal. Ja en temps de Jaume II es coneixen les primeres obres de reparació de la Drassana Reial, però no serà fins el 1328 que fou objecte d'una primera reforma constructiva d'envergadura. En aquell any, Alfons el Benigne ordenà que s'emprenguessin les obres de la coberta de la Drassana i establí els mecanismes per finançar els treballs.⁸ La intervenció arqueològica ha permès identificar un total de catorze basaments de pilar (situats en les actuals naus de ponent) que posen de manifest la construcció de –com a mínim– quatre naus perpendiculars a la línia de la costa. Aquests pilars presenten una secció sensiblement menor a la dels pilars actuals i defineixen una retícula arrencada amb les arcades que delimiten les botigues del període fundacional, oferint, doncs, una successió de tramades notablement diferent de la de les naus conservades. Malgrat que la disposició d'aquests basaments suposa una evolució lògica de l'edificació iniciada per Pere II el Gran, l'excavació arqueològica indica, d'una banda, una diferència cronològica respecte a les estructures del moment fundacional i, de l'altra, que aquesta coberta era parcial respecte al perímetre original de l'edifici, donat que aquest tipus de basament no s'ha localitzat en les naus de llevant. Tenint present que les naus eren més estretes i que, per la secció dels pilars, segurament també eren menys altes que les naus actuals, es pot pensar en un sistema de coberta diferent, possiblement en encavallada.

8. «Nos Alfonsus Dei gracia Rex Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice ac comes Barchinone: Considerantes quod propter defectum operis necessari in Daraçanali nostro civitatis Barchinone plura dampna fuerunt Regie Curie subsequuta tam in destruccionibus galearum et aliorum apparatus earum quam in necessariis abtacionibus earundem, et propterea ordinaverimus pro evitandis dampnis huiusmodi et ut continue possint etiam atque inveniantur dicte galee parate ut opus dicti Daraçanalis tam in cohoperiendo ipsum quam alias fiat et totaliter compleatur...» (FRANCESC DE BOFARULL I SANS, *Antigua marina catalana*, Barcelona, Hijos de Jaime Jépús, 1898, pàg. 80-81, doc. núm. 13).

En accedir al tron, Pere III va mantenir el mateix programa d'aportació de diners. No sembla, però, que aquestes obres constituïssin una prioritat en els primers anys, almenys fins el 1346, malgrat que, cronològicament, coincideixen amb l'aprofundiment de l'expansió per la Mediterrània que conduí a la conquesta de Sardenya i que fou la causa dels successius conflictes bèl·lics amb Gènova. En aquest context, el 1352 Pere III va ampliar substancialment els recursos fiscals destinats a pagar els treballs. Diversos registres documentals fins el 1363 informen de l'avenç d'aquesta construcció. Malgrat els esforços esmerçats pel monarca, els problemes amb la coberta de la Drassana continuaren i els constants desperfectes en la façana de l'edificació eren una sagnia per a les arques de la Corona.⁹

La transformació de la Drassana medieval

Finalment, l'any 1378, després d'unes llargues negociacions, el rei Pere el Cerimoniós acordà amb el Consell de Cent una reforma integral de la Drassana, atenent al mal estat en què es trobava la infraestructura:

Item, com la dita daraçana vostra, senyor, no sia coberta; e per açò les galees estiguen dins aquella sol e a vent, e a pluja, per què són dins breus temps consumides e destruides, e en temps de plujes no s'i puscha obrar per obs que fos e pu[j]ls que serà murada, vallejada e enfortida per la ciutat de part de fora e les fustes hi poran estar sens perill d'enemichs; sia fort necessària e profitosa cosa a vós, senyor, e a tota la cosa pública de vostres regnes e terres, que la dita daraçana se cobre, e qu'y pusquen estar a cubert, e s'i pusquen salvar e conservar las galeas; e no solament, senyor, la dita daraçana haja me[ne]ster que sia cuberta, ans encara y haja ops butigues e casaments per tenir-hi exàrcies e armes et altres coses necesàries a les galees, e lochs aptes on remolars e cuyrers e altres pusquen laborar. E encara après la dita daraçana sia lo pati, qui és entre la dita daraçana e lo mur de la dita ciutat, del qual pati pot ésser presa partida e ajustada a la dita daraçana. E jassia, Senyor, açò sia obra la qual tornarà en gran profit et honor vostra e de tota la vostra cosa pública, no res menys la ciutat per si matexa venga acordada a fer-hi graciosament alguna co[n]vinent et bona ajuda; per ço, senyor, la dita ciutat a emprada e pregada d'açò per vós, ve[h]ent en aquestes coses gran profit a vós, senyor, e a tota la cosa publica, vos atorga en ajuda de la dita obra graciosament e no per deute decem mille florins d'or d'Aragó, pagadors dins VII anys primer vinents, ço es, cascun anv dels dits VII anys MCCCCXXVIII florins II sòlids III diners Barchinonenses, del residuum qui sobra de la assignació de les imposicions assignades als censals et als violaris que fa la dita ciutat.¹⁰

9. Una documentació molt ben treballada per Albert ESTRADA-RIUS, *La Drassana Reial de Barcelona a l'Edat Mitjana. Organització institucional i construcció naval a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2004, pàg. 171-182.

10. Document reproduït completament per Antoni DE CAPMANY I DE MONTPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, 1961-1963, vol. II, pàg. 309-313; citació a pàg. 310.

Els acords assolits per tirar endavant el programa constructiu incloïen l'aixecament d'una (nova) coberta i la inclusió de la Drassana en el perímetre fortificat de la ciutat. Aquestes negociacions derivaren en la creació d'un consorci institucional conformat per la Corona, el Consell de Cent i, amb un paper molt secundari, la Generalitat.

Aquest pacte posà fi a la coexistència de dues drassanes en la ciutat, atès que un dels seus efectes suposava la construcció d'una nova Llotja en l'espai que fins aleshores havien ocupat les Drassanes velles.¹¹ A més, una altra conseqüència d'aquest acord es traduí en l'entrada del poder local en el control de la Drassana, que deixà de ser exclusivament de titularitat reial.¹²

El nou conjunt preveia dos cossos de vuit naus cadascun separats per un gran pati central. Ateses les seves dimensions, això comportava que el recinte s'ampliés pel costat septentrional, superant el perímetre de l'edifici original per aquella banda. El març de 1382, l'andana jussana ja era finalitzada i es procedia a l'inici de les obres de l'andana sobirana:

Mes havem entès, que volets començar l'altra endana (*subirana*) posadora en la partida demunt de la dita Draçana, en la qual partida ha haver altres VIII voltes, segons que per nós fou ordonat ans que partíssem d'aquí. On com despuys pensants en la plaça que deu romanir en lo mig de la Daraçana, és assaber de la longuesa de la popa de las galeas qui seran tirades en l'andana subirana, haïam determenat e vullam que la dita plaça haia de lonch tot lo larch d'una galea e queucom més.¹³

Totes aquestes noves naus eren més amples que les del període anterior (coincint amb l'ample de l'edificació actual) i amb unes arcades més altes (una mica inferiors a les avui existents), amb l'objectiu d'encabir-hi les galeres envasades en hibernació.

Malgrat els nombrosos esforços esmerçats per Pere el Cerimoniós a mitjan segle per mirar de dur a terme la finalització de la coberta i malgrat la intenció inicial de continuar-la,¹⁴ la realització d'aquest nou projecte constructiu comportà l'enderroc de la coberta endegada per Alfons el Benigne:

11. Albert CUBELES, Iñaki MORENO i Esteve NADAL, «Noves descobertes arqueològiques a la Drassana Reial de Barcelona», *Revista de Catalunya*, 278 (2012), pàg. 117-139.

12. Josefina MUTGE VIVES, «Les Drassanes de Barcelona en temps d'Alfons el Benigne i de Pere el Cerimoniós», dins *Història urbana del Pla de Barcelona. Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona, celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 6 i 7 de desembre de 1985*, Barcelona, Institut Municipal d'Història de Barcelona, 1989-1990, vol. I, pàg. 303-314.

13. ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), reg. 1276, f. 171.

14. «la qual cuberta de la dita Daraçana és ordonada per vós, senyor, que sia feta ab pilars e archs de pedra e ab taulades, segons qui ja per lo senyor rey besavi vostre fo començat» (ACA, reg. 933, f. 82v). En aquest punt és important recordar el que hem explicat anteriorment: que malgrat que la documentació fa referència al besavi de Pere el Cerimoniós (és a dir, Pere el Gran), les dades arqueològiques posen de manifest una diferència cronològica entre la construcció del recinte original i la construcció dels basaments dels pilars de la primera coberta. Per tant, el document sembla evocar el record del projecte inicial de Pere el Gran, però les dades arqueològiques ens remetien, pel que fa a la realització de la primera coberta del recinte de la Drassana Reial, a l'època d'Alfons el Benigne.

Item, que'ls pilars, archs e edificis qui novellament eren estats fets dins la dita daraçana, los quals se hauran a desfer, e tot lo pertret e aparell qui y era per cubrir aquella, sia e romanga a la dita obra de la dita daraçana. Plau al senyor rey.

Item, senyor, com no bastàs cobrir la dita daraçana, si la cuberta, après que serà feta, no era conservada e tenguda en condret; e per experiència veia hom que los castells e les solemnes obres del món s'enderroquen, decahen e deperexen com no són sostengudes e tengudes en condret, d'on se segueix gran dampnatge, car açò qui s'adobaria en començament per C sòlids, costa puiys XM de tornar; que plàcia a vós, senyor, dar càrrech a vostre daraçaner que la dita cuberta tenga estanya e en condret, e que d'açò haja a fer prometença ab sagrament e homenatge en poder del batle de Barchinona qualque daraçaner qui ara e per temps sia.¹⁵

Els treballs arqueològics han permès determinar que, d'aquesta època, només resten en peu dues tramades d'arcs, corresponents a l'andana jussana referida en el document anterior (concretament, les naus immediates a la façana de l'avinguda de Josep Carner).¹⁶ D'altra banda, han permès posar de manifest que els treballs de construcció de l'andana sobirana es van iniciar, però mai no s'acabaren.

Així, s'han identificat un total de divuit basaments de pilar corresponents a aquesta edificació. Les raons que haurien motivat l'aturada de la construcció d'aquesta part de l'edifici raurien en el precari estat de les finances de la Corona i del propi Consell de Cent, que, al seu torn, s'hauria negat a aportar més diners de l'inicialment establert en el pacte de 1378 (*Figura 2*).

El llarg procés de negociació entre el rei i el Consell de Cent i les característiques de l'acord assolit revelen unes dificultats financeres prou serioses. Les successives empreses bèl·liques del Cerimoniós i, especialment, el cost que havia comportat la guerra amb Castella (finalitzada amb el Tractat d'Almazán de 1375), havien exhaurit la hisenda reial i havien situat al límit els recursos diners del Consell de Cent, que s'havia finançat a través de la venda de censals i violaris, generant un enorme deute.¹⁷

Amb unes dures condicions de finançament, el Consell de Cent havia acceptat de tirar endavant l'obra de la Drassana i la modificació de la fortificació del Raval per tal que aquella quedés inclosa dins la nova muralla. La voluntat de Pere el Cerimoniós de fer un palau en el costat de muntanya de la Drassana va acabar de dinamitar el procés constructiu.¹⁸

15. CAPMANY, *Memorias históricas...*, vol. II, pàg. 312.

16. L'estudi de paraments d'algunes parts de l'edifici dut a terme per l'empresa Veclus ja proposava un horitzó cronològic similar per a aquestes arcades (VECLUS, *Estudi històric-arquitectònic i arqueològic dels paraments i les solucions estructurals de les Drassanes Reials de Barcelona*. El Portal del la Pau, la Casa de Manteniment i la Casa del Governador. Barcelona, Barcelona, abril de 2011, inèdit).

17. Aspecte àmpliament tractat per Pere ORTÍ GOST, «El Consell de Cent a l'Edat Mitjana», dins Manuel ROVIRA i SOLÀ i Sebastià RIERA i VIADER (coord.), *Els temps del Consell de Cent, I. L'emergència del municipi, segles XIII-XIV*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 4), 2001, pàg. 21-48.

18. «Molt alt senyor, com entre vós e los consellers de la ciutat de Barchinona sia estat algun dabat per rahó d'aquells cent milia sòlids, los quals se diu que foren atorgats a vós, senyor, en temps passat per los consellers qui lavors eren de la dita ciutat o per alguns d'ells en ajuda de obrar un palau a vós, senyor, en la dita ciutat vers la mar; vós, senyor, fahent certes coses a la dita ciutat; e la ciutat, senyor, entenés e entena que als dits cent milia sòlids no era ne és tenguda parlant ab reverència vostra com per la ciutat ne per lo Consell d'aque-

L'any 1390, ja en el regnat de Joan I, es signaren unes noves capitulacions entre el rei i la ciutat que contemplaven la possibilitat d'ampliar de nou la Drassana, a la vegada que tornaven a posar damunt la taula la idea d'aixecar un palau reial.¹⁹

Sembla que l'obra començà a executar-se amb certa promptitud, i és sabut que el 1397 s'hi treballava. No obstant això, ja durant el regnat de Martí I, la construcció va ser interrompuda i sembla que va abandonar-se definitivament el 1401. La declaració d'ampliar la Drassana es va repetir el 1408 i de nou el 1413. Així, malgrat les intencions declarades pels sobirans mitjançant els seus nous acords amb el Consell de Cent, ben poc va arribar a traduir-se en fets. Certament, el context econòmic i financer és l'argument més sòlid per justificar aquesta circumstància de no finalització, que no hauria estat resolta fins al segon quart del segle xv, amb un canvi en l'equilibri institucional dins del consorci, que es traduí en una major presència de la Diputació del General i en la construcció de l'edifici de Pere IV o botiga de la Generalitat (entre 1443 i 1449).²⁰

En definitiva, el projecte engegat per Pere el Cerimoniós no es dugué a terme en la seva totalitat. Això es traduí en una modificació substancial del projecte: en abandonar-se la construcció de l'andana sobirana, es procedí a la construcció de cinc noves naus en sis tramades situades al costat de ponent del pati projectat inicialment, mantenint-se encara oberta la part de llevant. Les tasques arqueològiques han permès recuperar un total de catorze basaments corresponents a aquesta tramada central (*Figura 3*).

Els basaments de les andanes jussana i sobirana indiquen que els pilars tenien unes proporcions molt semblants a les dels actuals i responien a un dimensionat de les naus anàleg, coincidint fins i tot en la seva disposició. Això, però, canvia en els pilars que ocupaven el pati central, ja que en aquests, si bé el dimensionat és també semblant, el ritme de successió no coincideix amb el de l'edificació actual. La construcció d'aquesta tramada central en substitució de l'andana sobirana contradiu les raons exposades per Pere el Cerimoniós l'any 1382 per dur a terme el projecte:

E les raons que a açò nos mouen són aquestes: Primerament que les voltes cubertes, així les davall com les demunt, seran per lo dit espay molt pus clares. Item que qualsevol de les galeas se porà tirar e haver primera de la enda-

Illa no se'n trobàs ne aparegués res fermat, e en special no y entenia ésser tenguda com en uns capítols quís ordonaren entre vós, senyor, e la ciutat, en los quals demanàvets que la ciutat a messió sua muràs, vallejàs e enfortís la vostra daraçana closa que és fora lo mur de la dita ciutat; vós, senyor, lexàvets anar e lexàs de fet la dita qüestió dels dits cent milia sòlids. E sobre açò, senyor, vós ara siats tornat ab la ciutat a aquest novell tractament contengut en los presents capítols; per ço, senyor, la dita ciutat, per reverència e servey vostre e per bé de tota la vostra cosa pública, vos profer eus atorga de murar e vallejar e enfortir la dita daraçana vostra de la part deffora vers ponent o vers Muntjuhic, axí com han ja bé començat e fet en partida en en alter manera a bon parer dels consellers de la ciutat quals que sien metent-hi del residuum de les imposicions cascuna setmana en obra de mil a llim sòlids a lur coneguda, tro que la murada e lo vall del front de la dita daraçana envers la dita partida de Muntjuich sien acabats» (CAPMANY, *Memorias históricas...*, vol. II, pàg. 310).

19. La ubicació d'aquest palau en els terrenys de la Drassana es fa difícil de precisar. L'alliberament de l'espai ocupat per les monges predicadores facilitava al rei Pere el terreny necessari per ampliar la Drassana i, a més, edificar el nou palau per la banda de muntanya. Sobre la presència de les predicadores en un entorn proper a la Drassana i els seus diversos trasllats entre la segona meitat del segle xiv i començaments del xv, vegeu: CUBELES, MORENO i NADAL, «Noves descobertes...», pàg. 117-139.

20. ESTRADA-RIUS, *La Drassana Reial...*

na demunt e aquella varar. Item que los maestres d'axa, serradors e altres molt acostumats de lavorar en temps de grans afers, que bonament no poden lavorar ni serrar dins les voltes, a cubert poran lavorar e serrar e fer lurs afers dins de la dita plaça, e encara en aquella posar totes les fustes necessàries a fer les dites galeas, les quals bonament no's porien posar a cubert per la estratura de les dites voltes.²¹

La construcció de cinc naus en lloc de vuit per tal de reservar un pati de menors proporcions en la zona de llevant i la creació d'un passadís entre l'andana jusana i les naus centrals semblen respondre a aquesta voluntat de tenir un espai on poder treballar amb certa comoditat i a tenir una entrada de llum que millorés les condicions de visibilitat a l'interior de les naus. Per tant, sembla respondre a un esforç aglutinador que conjuga un projecte desmesuradament ambiciós amb una flagrant manca de finançament.

Cal destacar que la inclusió del recinte de la Drassana a l'interior de la muralla del Raval implicà un esforç constructiu addicional: les botigues perimetrals de l'edificació original també es modificaren arran de la integració de la Drassana a l'interior del nou perímetre murat, adossant el llenç defensiu directament al mur perimetral de ponent. Aquest fet va implicar que es duguessin a terme una sèrie d'obertures en el mur perimetral primigeni per tal de poder accedir a les espitlleres de la nova muralla. Alhora, suposà també l'enderroc de les botigues que s'hi adossaven i la construcció de noves estances, que comptarien amb un sostre més alt i amb una distribució diferenciada de les originals. La construcció de l'edifici de Pere IV, conegut també com la botiga de la Generalitat (entre 1443 i 1449), situat a l'extrem nord-est del recinte, podria respondre a la necessitat de noves zones d'emmagatzematge, atesa la remodelació produïda en les botigues adossades del perímetre de ponent arran de la construcció de la muralla.

De fet, la disposició de les noves estructures permet observar una clara concordança entre la retícula dels pilars corresponents a les naus centrals i la distribució de l'espai de les noves botigues,²² confirmant així que la construcció de la muralla en aquest punt de la ciutat i la reforma de la Drassana foren fetes coetàniament.

La Drassana Reial en època moderna

No serà fins ben entrada la segona meitat del segle XVI, en època de Felip II, que el conjunt de la Drassana va tornar a ser objecte d'una reforma constructiva de magnitud. El seu objectiu fou convertir la Drassana en un centre de producció de galeres a gran escala. Així, es procedí a afegir al complex existent vuit noves naus pel costat de muntanya. D'aquestes naus, set comptaren amb nou crugies

21. ACA, reg. 1276, f. 171.

22. Esteve NADAL ROMA i Adriana VILARDELL FERNÁNDEZ, «Les Drassanes Reials de Barcelona», conferència a *Tribuna d'Arqueologia* 2011-2012.

i la més meridional amb només 3, donada l'existència en aquell punt de la botiga de la Generalitat (també anomenada Porxo Nou o de Pere IV).²³

Aquesta nova etapa constructiva (*Figura 4*) s'hauria iniciat recuperant els basaments de l'andana jussana, projectada en època de Pere el Cerimoniós i desenvolupant-ne els pilars i els arcs. A nivell hipotètic, cal situar la reconstrucció de la Drassana Reial de Barcelona, que implicà l'aixecament de les naus actuals, en una data posterior a 1563 (any en què Wyngaerde va fer els seus dibuixos). Els anys 1565-1566 el mestre de cases Pere Ferrer (major) va contractar la construcció de dues andanes noves, i quatre anys més tard el mateix mestre va contractar amb la Generalitat l'addició de quatre naus a la part posterior de l'edifici. Aquestes dades encaixen amb el fet que al primer pilar a l'esquerra de l'antic accés al Museu a les naus de llevant hi ha una pedra que, amb xifres romanes, indica una data: 1576. La presència d'aquesta inscripció en aquest punt pot ser casual (en tant que el pilar va ser remuntat), però és indiscutible que la referència cronològica és clara.²⁴

L'execució de l'obra, doncs, hauria partit des del costat de muntanya i hauria progressat en direcció al mar, eliminant tant les naus centrals d'època medieval com el pati de llevant. A més, s'enderrocaren definitivament les botigues ubicades en el perímetre de ponent, mentre que les que estaven situades en la zona de llevant seguien vigents. Aquest procés constructiu es dilatà en el temps i no fou fins ben entrat el segle XVII quan es produí la connexió d'aquesta nova edificació amb les naus de l'andana jussana medieval, tal i com es dedueix de les dades recollides en el procés d'excavació, que han permès identificar els encaixos de les bastides emprades per a la construcció de les arcades. Els materials numismàtics i ceràmics recollits situen la connexió de les noves naus amb les naus de l'andana jussana en una data posterior a 1653, en el costat de les naus de ponent, mentre que sembla que la darrera zona construïda fou el pati de llevant. Una prova d'això és la localització d'una grada o escar de construcció de galeres en aquest espai,²⁵ la qual cosa, ateses les dades arqueològiques recollides, permeten situar la seva construcció a inicis del segle XVII i la seva entrada en desús vers el 1714-1716. Per tant, les dades arqueològiques posen de manifest un dilatat procés constructiu, que es veu corroborat per nombroses referències documentals sobre la insistència de la Corona a destinar recursos dineraris en la reforma de la Drassana Reial.

Així, doncs, quines són les raons per les quals es procedí a una reforma constructiva equiparable a l'engegada per Pere el Cerimoniós?

En primer lloc, cal tenir en compte els efectes de la construcció del moll del port el 1477.²⁶ Aquesta obra, juntament amb els inevitables embats del mar, va tenir unes conseqüències dràstiques en la forma del litoral barceloní. Un exem-

23. Iñaki MORENO EXPÓSITO i Marcel PUJOL HAMELINK, «Arqueologia a la Drassana: l'evolució de l'edifici quan s'hi construïen galeres», conferència a *Tribuna d'Arqueologia 2012-2013*.

24. CUBELES, MORENO i NADAL, «Noves descobertes...», pàg. 117-139.

25. L'escar consisteix en un fossat excavat per donar el pendent necessari, construir la galera dins la fossa i alhora facilitar l'accés a la coberta de la galera des del terra del pati.

26. Cal destacar els estudis realitzats sobre aquesta estructura per part de Mikel SOBERÓN, «El port baixmedieval de la ciutat de Barcelona: una visió des de l'arqueologia», *QUARHIS*, 06 (2010), pàg. 134-163; «*Que en stara segura la maior nau del mon*. Tràfic i evolució del port de Barcelona al segle XV», *QUARHIS*, 08 (2012), pàg. 54-78.

ple clar dels efectes directes de la construcció d'aquest moll és la Barceloneta, un terreny guanyat al mar que al segle XVIII ja era prou estable i sòlid com per edificar-hi aquest nou barri. El règim d'aportació de sediments es va veure alterat per la nova infraestructura portuària, que va actuar com una barrera. Així, els sediments van quedar retinguts pel nou moll mentre que, en canvi, a l'altre costat, el mar va avançar menjant-se la platja.

Ara bé, els cops de mar van afectar la façana de l'edifici de la Drassana ja des dels seus inicis. Documents dels anys 1302, 1313 i 1320 posen de manifest aquestes afectacions, que comportaren la reparació del pòrtic de la Drassana Reial, una mena de reparació que en diferent mesura apareix reiteradament a la documentació. Els efectes de la construcció del moll i el retrocés de la línia de la costa en el segment del front marítim de la ciutat van fer-se sentir més enllà de la platja. També van incidir en la muralla de mar, la qual, d'altra banda, va ser completada i modificada amb l'addició de baluards com el de Migdia (del qual es va posar la primera pedra el 1527) o el mateix baluard de la Drassana (1551) i la construcció del Portal de Mar (1554), aquestes dues darreres obres amb projecte de l'enginyer italià al servei de Carles V i Felip II, Gian Battista Calvi. A la llegenda del plànol de Calvi relacionat amb la Drassana s'indica que un cop de mar havia enderrocat una porció important del baluard i que la façana de l'edifici també n'havia resultat afectada. Hom proposava la reconstrucció del baluard en una posició més allunyada del mar, però, per tal de complir amb els requeriments poliorcètics, també calia desplaçar la façana de la Drassana, allunyant-la igualment del mar. Aquest fet desfermà, l'agost de 1554, una forta controvèrsia entre els membres del Consell de Cent i el mateix enginyer italià, atès que les autoritats locals l'acusaven de no haver advertit que el seu projecte afectava enormement l'estructura de la Drassana:

Tocante al lienço de la marina del baluarte de la ataraçana es: Que Juan Baptista Calvi ha deixado de informar a su Alt. y a los señores de su Consejo del principal daño que se puede entender en el dicho baluarte, si la obra se hiziese fuera del fundamento de las caxas que agora estan echas y es: Que se ha de cortar el ataraçana y todas las naves della diez varas a onze de largo de la medida de Castilla,²⁷ y quitadas estas onze varas el ataraçana queda perdida para no poderse hazer galeras en nueve naves de la dicha ataraçana.

En el mateix document es fa referència a les raons donades per Calvi, que posen de manifest el temor als embats del mar que descrivíem anteriorment com una de les causes del retrocés de l'edifici:

Juan Baptista se quiso determinar en que la obra se siguiesse fuera de las caxas, se le preguntó por la causa por la que haría mudar y dixo que porque abía miedo a la mar, y no por otra cosa.²⁸

27. «Una vara en la medida de Castilla» equival a 0,8359 metres; per tant, el projecte del baluard de Calvi afectava aproximadament uns 9 metres lineals.

28. Document reproduït a Damià MARTÍNEZ LATORRE, *Giovan Battista Calvi. Ingeniero de las fortificaciones de Carlos V y Felipe II (1552-1565)*, Barcelona, Ministerio de Defensa, 2002, pàg. 374.

Malgrat les reticències de les autoritats locals, el projecte de l'enginyer italià continuà endavant, convertint-se en la segona causa que motivà la reforma de la Drassana Reial.

L'any 1585, Felip II plantejà la necessitat de reparar el baluard. Posteriorment, el 1599, a sol·licitud del Consell de Cent, un informe elaborat per diversos mestres de cases i gent de mar de Barcelona posà de manifest que la integritat de la muralla de mar entre la torre de Sant Francesc i la Drassana continuava compromesa pels efectes de l'avenç del mar i el retrocés de la costa. Novament, l'any 1622, Felip IV reiterà la necessitat de reparar el baluard, fent referència explícita als embats del mar provocats per les obres del moll.²⁹

Així, doncs, l'edifici de la Drassana va haver de recular per evitar els efectes devastadors dels embats del mar i per poder complir amb les necessitats poliorcètiques que implicava la presència del baluard de Calvi. De fet, la ubicació de les naus de la Generalitat, que es van començar a construir a partir de 1612, permet suposar que en aquesta darrera data el desplaçament de l'edifici ja era un fet. Les dades arqueològiques recollides en la realització del sondeig situat a l'exterior de l'edifici ens permeten entreveure una clara coincidència cronològica entre la construcció de la muralla de mar i la connexió de l'edificació engegada amb les naus de l'andana jussana medieval.

Consideracions finals

Fins ara, l'edifici de la Drassana Reial ha estat considerat com una de les mostres més rellevants de l'arquitectura gòtica civil catalana, tant per les seves dimensions com per la simplicitat de les seves formes arquitectòniques i la seva funcionalitat. Es considerava que una porció significativa de les naus del cos principal eren del segle XIV, aixecades en temps de Pere III el Cerimoniós i els seus fills, i que aquesta estructura tipus havia estat reproduïda i mantinguda fidelment en totes les obres dutes a terme posteriorment, fins i tot quan al segle XVIII es van eliminar dues de les naus "originals" (les de la part central) per tal de disposar d'una nau més ampla i alta.

Les dades que han aportat les excavacions arqueològiques han posat de manifest que ben poc de l'edifici conservat es pot associar amb l'edifici medieval del darrer quart del segle XIV. Les característiques de les fonamentacions de les estructures construïdes i existents en relació amb l'estratigrafia observada i l'existència d'estructures anteriors han permès canviar la datació de les naus que resten dempeus cap a finals del segle XVI, i estendre la seva etapa de construcció fins a finals del segle XVII. Les naus que sempre s'havien considerat gòtiques no ho són, a excepció de les dues primeres tramades a tocar del passeig de Josep Carner, i la cronologia de la major part de l'edifici actual es compacta en una franja temporal situada de ple en l'època moderna.

29. ACA, CA, 230, 1.

Els treballs arqueològics ens permeten observar un edifici en constant transformació, bé per la modificació de l'espai interior de la Drassana, mitjançant la construcció de noves cobertes, reparacions constants d'aquestes teulades, necessitat de modificació de l'espai intern, etc., bé pels desperfectes causats pels embats del mar. Les referències documentals als desperfectes provocats pels temporals en la façana de l'edificació remunten gairebé als inicis de la Drassana. La construcció de l'espigó del port agreujà enormement aquesta situació, fins al punt de provocar la reculada de l'edificació cap a muntanya per tal d'evitar-ne els constants desperfectes. De fet, l'erosió marina que patia la façana marítima de la Drassana provocà l'eliminació de les naus de mar durant la segona meitat del segle XVI i el trasllat de l'activitat de construcció al pati de llevant i a les naus contigües.

Les despeses ocasionades per les nombroses obres efectuades a la Drassana foren una font constant de conflictes entre la Corona, la Diputació del General i el Consell de Cent. Aquests conflictes nasqueren en el moment en què es decidí dur a terme la construcció de l'edifici mateix i continuaren durant tot el període medieval i l'època moderna. No s'ha d'oblidar que la Drassana Reial era una fàbrica de galeres, i com a tal, un motor econòmic de primer ordre per a la ciutat i el país. A més, complia amb les funcions d'allotjament de tropes ordinàries i, per tant, tenia un paper de control envers la ciutat. Alhora, també acollia les tropes provinents d'arreu del territori de la Monarquia que embarcaven a Barcelona amb destinació a Itàlia i, per tant, era un punt estratègic militar fonamental per a la política de la Corona a la Mediterrània. No obstant això, aquests conflictes són un clar indicador de la rellevància estratègica d'aquesta infraestructura: malgrat les enormes dificultats econòmiques de les diverses institucions, continuà sent objecte d'actuacions amb el finançament corresponent.³⁰

Sempre s'ha considerat que la Drassana havia tingut un paper molt rellevant en el desenvolupament del poder marítim de la confederació catalano-aragonesa i que perdé força i passà a tenir un paper residual en època moderna. Les dades extretes de la intervenció arqueològica plantegen, entre d'altres, una clara objecció a aquesta afirmació: la reforma constructiva produïda entre finals del segle XVI, en època de Felip II, i les realitzades al llarg del segle XVII per part de la Corona i la Generalitat suposaren una enorme inversió econòmica. A banda dels motius referits anteriorment en quant al paper rellevant d'aquesta infraestructura, la documentació referida al període dels Àustries és molt clara en aquest aspecte i, fins i tot, arriba a presentar-ho com a tema de prestigi per a la Monarquia.³¹ Si bé els estudis sobre la Drassana moderna posen de manifest un paper cada vegada menor pel que fa a la construcció de vaixells,³² cal tenir present el paper cada vegada més rellevant com a allotjament de tropes. I, per

30. Un recull força exhaustiu, pel que fa referència a l'interès de la Corona envers la Drassana Reial en època moderna, el trobem a la tesi doctoral de Joan CARRIÓ ARUMÍ, *Catalunya en l'estructura militar de la monarquia hispànica (1556-1640). Tres aspectes: les fortificacions, els soldats i els allotjaments*, Barcelona, Universitat de Barcelona. Departament d'Història Moderna, 2000 (publicada on-line: www.tdx.cat/handle/10803/2077).

31. CARRIÓ, *Catalunya en l'estructura...*

32. FRANCISCO SEGOVIA BARRIENTOS, *Las Reales Drassanas de Barcelona entre 1700 y 1936: astillero, cuartel, parque y maestranza de artillería*, Real Fundación de bronce y fuerte, Barcelona, Angle Editorial, 2008.

tant, el paper coercitiu envers la ciutat que podia exercir en favor de la Monarquia.³³

Així, els resultats obtinguts en les diverses intervencions arqueològiques dutes a terme amb motiu de les obres de rehabilitació del Museu Marítim de Barcelona han permès aprofundir molt més acuradament en l'evolució històrica de l'edifici i marcar unes pautes constructives molt clares que obliguen a una relectura de la documentació d'època medieval en profunditat i de manera exhaustiva per tal de corregir errors d'interpretació basats en la suposició que l'edifici que avui dia veiem era el que originàriament es va construir. Altrament, ens obliga a replantejar el paper exercit per la Drassana Reial en època moderna. I finalment, permet elaborar un discurs que enriqueix substancialment el coneixement d'una edificació tan rellevant i característica de la façana litoral barcelonina.

33. Un exemple clar és el temor dels membres del Consell de Cent a l'hora de col·laborar en la construcció del baluard de Calvi: «entretant tornaran a reveure practicar y consellar-se sobre lo fer de dit baluart ab persones expertes de guerra que en açò foren aplicades, y per dita causa foren fetes algunes trasses de la obra del dit baluart, la una de les quals fou vist costarà passats vint y sinch mil ducats y que fóra més offensa que defensa de dita ciutat y ataraçanas de aquella; l'altre, no tan gran, que fou vist costarà passades deu milia lliures y que encara que fóra de maior deffensa que l'altre no deixava de tenir alguna offensa; e altre per semblant trassa que fou vist ésser bastant per la dita defensa y sens alguna offensa, la qual costarà los dits quatre mil scuts y no més; per les quals variations de parers de dites persones expertes no es féu determinació ni resolució certa de dita obra». Malgrat els temors, finalment el Consell de Cent va decantar-se pel darrer projecte, tot i tornar a remarcar l'interès en què l'obra no fos de caràcter "ofensiu" per a la ciutat: «en el Consell de Cent se ha feta deliberació de fer fer dit baluart pus V. Alt. així ho mana se fasa per lo que tant importa a la fortificació de dita ciutat y ataraçanas de aquella y al servey de Sa Mag. y de V. Alt., de tal manera que en ningun temps puxa ésser offensa sinó total deffensa dites ataraçanes y ciutat, a consell de persones expertes y ab lo menys cost y despesa que fer se puxa» (MARTÍNEZ LATORRE, *Giovan Battista Calvi...*, pàg. 364).

Figures 14: Planta crono-evolutiva de la Drassana Reial de Barcelona

